

Πώς οδηγηθήκαμε στο... μνημόνιο του 1897

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΑ ΝΥΧΙΑ ΤΟΥ ΔΟΕ

Η κήρυξη της παύσης πληρωμών το 1893 δεν συνοδεύτηκε από τα απαιτούμενα μέτρα για την οικονομική ανόρθωση. Αντί να εξυγιάνουν το κράτος, οι κυβερνώντες οδήγησαν την Ελλάδα σε έναν καταστροφικό πόλεμο και στην υποταγή σε καθεστώς διεθνούς επιτήρησης.

Η κυβέρνηση που σχημάτισε ο Τρικούπης στις 30 Οκτωβρίου 1893 ήταν η έβδομη και τελευταία της μακράς και δημιουργικής πολιτικής του σταδιοδρομίας, η οποία διήρκεσε έως τον Ιανουάριο του 1895. Στις 8 Νοεμβρίου του 1893 ο Τρικούπης με την κατάρτιση νομοσχεδίου του στη Βουλή ακύρωσε το «σκανδαλώδες δάνειο της κεφαλαιοποίησης», ενώ με την ψήφιση στις 10 Δεκεμβρίου του 1893 ενός άλλου νομοσχεδίου, που είχε υποβάλει ήδη προς ψήφιση από την 1η Δεκεμβρίου, επεδίωκε τη σύναψη ενός νέου δανείου απαραίτητου για την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών του ελληνικού κράτους.

Η αποτυχία όμως της σύναψης του νέου δανείου ανάγκασε τον Τρικούπη να προχωρήσει στην κήρυξη μονομερούς παύσης πληρωμών, αναφορικά με την εξυπηρέτηση του εξωτερικού

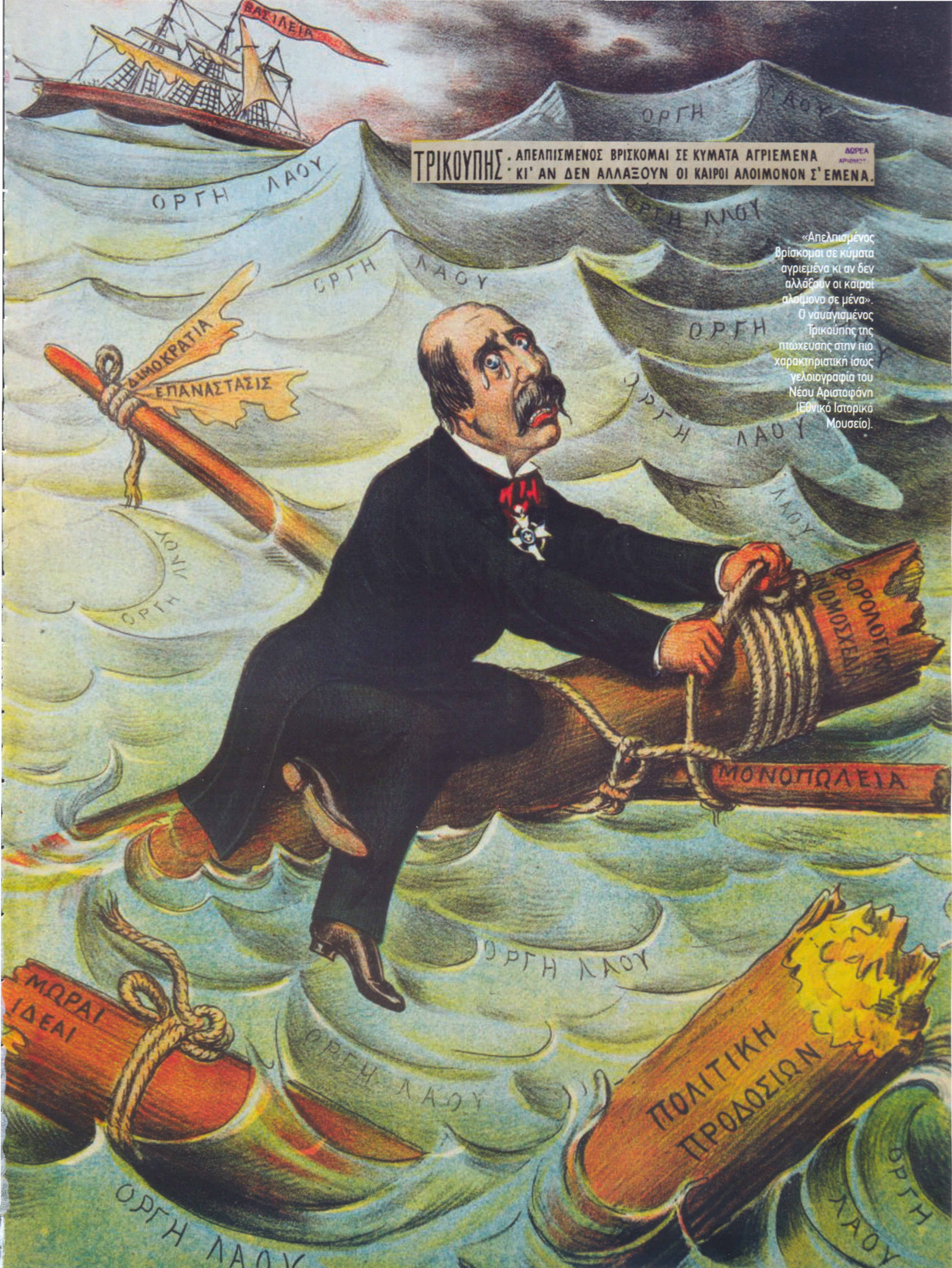
δημόσιου χρέους. Αυτό σήμαινε και ουσιαστικά την κήρυξη της χώρας σε πτώχευση. Επιπλέον τα έσοδα της χώρας είχαν δεχτεί σημαντική μείωση μετά την κρίση της σταφίδας (γίνεται λόγος στη συνέχεια) που έλαβε τεράστιες διαστάσεις μετά το 1892 και περιορίσε κατά πολύ τις ελληνικές εξαγωγές και κατά συνέπεια την εισροή συναλλάγματος.

Με την ψήφιση των νόμων της 9ης και 10ης Δεκεμβρίου του 1893 (νομοσχέδιο περί κανονισμού της υπηρεσίας δημοσίου χρέους) δόθηκε στην κυβέρνηση εξουσιοδότηση για την έναρξη διαπραγματεύσεων με τις πιστώτριες χώρες, με σκοπό την αναδιάρθρωση των τοκοχρεολυσίων και των εγγυήσεων των παλαιότερων δανείων. Επίσης, οριζόταν ότι μέχρι να επέλθει ο τελικός διακανονισμός, περικόπτονταν τα καταβαλλόμενα τοκομερίδια από την πλευρά

του ελληνικού κράτους σε ποσοστό 70%, ενώ αναστελλόταν και η καταβολή των χρεολυσίων. Ωστόσο, άφηνε άθικτα τα εσωτερικά δάνεια, τα οποία είχαν συναφθεί σε δραχμές, ενώ προέβλεπε και ρύθμιση για τα δάνεια σε χρυσό.

Η ρύθμιση αυτή οδήγησε ουσιαστικά στον εκμηδενισμό της αξίας των ελληνικών χρεογράφων στα χρηματιστήρια του εξωτερικού.

Πιο αναλυτικά, η κυβέρνηση Τρικούπη κατέθεσε στη Βουλή την 1η Δεκεμβρίου 1893 νομοσχέδιο «Περί προσωρινού Κανονισμού της υπηρεσίας του δημοσίου χρέους», το οποίο η αντιπολίτευση του Δηλιγιάννη χαρακτήρισε ως «νομοσχέδιο της πτωχεύσεως». Το κείμενο του νομοσχεδίου δημοσιεύτηκε στο παράρτημα της εφημερίδας των συζητήσεων της Βουλής, περίοδος ΙΓ', Σύνοδος Γ', αριθμός 24 (βλ. ένθετο).

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ . ΑΠΕΛΠΙΣΜΕΝΟΣ ΒΡΙΣΚΟΜΑΙ ΣΕ ΚΥΜΑΤΑ ΑΓΡΙΕΜΕΝΑ
· ΚΙ' ΑΝ ΔΕΝ ΑΛΛΑΞΟΥΝ ΟΙ ΚΑΙΡΟΙ ΑΛΟΙΜΟΝΟΝ Σ' ΕΜΕΝΑ.

ΑΡΙΣΤΟΤ.
ΑΡΧΙΜΟΥΣ

«Απελπισμένος
βρίσκομαι σε κύματα
αγριεμένα κι αν δεν
αλλάξουν οι καιροί
αλοιμόνο σε μένα».
Ο ναυαγισμένος
Τρικούπης της
πτώχευσης στην πιο
χαρακτηριστική ίσως
γελοιογραφία του
Νέου Αριστοφάνη
(Εθνικό Ιστορικό
Μουσείο).

ΜΩΡΑΙ
ΙΔΕΑΙ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΠΡΟΔΟΣΙΩΝ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΜΟΝΟΠΩΛΕΙΑ

ΒΟΡΟΛΟΓΙΑ
ΝΟΜΟΣΕΛΙΑ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΟΡΓΗ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΛΑΟΥ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΟΡΓΗ
ΛΑΟΥ

ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί πως η ιστορική φράση «δυστυχώς επτωχεύσαμεν» που είπε ο Τρικούπης στη Βουλή το 1893, δεν υπάρχει καταγεγραμμένη στα πρακτικά της Βουλής και φαίνεται πως δεν την είπε ο Τρικούπης από το βήμα του Κοινοβουλίου. Σύμφωνα όμως με τον Α. Συγγρό, ο οποίος τότε ήταν βουλευτής, η φράση αυτή ειπώθηκε μέσα στη Βουλή, καθώς στα απομνημονεύματά του γράφει πως την άκουσε ο ίδιος. Υπάρχει και η άποψη του Καρολίδη που λέει πως ο Τρικούπης είπε την περιβόητη αυτή φράση απευθυνόμενος στους δανειστές, εκτός Βουλής, εν τη ρύμη του λόγου του: «Τι θέλετε να είπωμεν εις τους δανειστές; δυστυχώς επτωχεύσαμεν;».

ΤΑ ΒΑΘΥΤΕΡΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΤΩΧΕΥΣΗΣ ΤΟΥ 1893

Η ανίχνευση των βαθύτερων αιτιών, οι οποίες οδήγησαν στην πτώχευση του 1893, πρέπει να αναζητηθεί τόσο σε εξωτερικούς παράγοντες όσο και στις χρόνιες και δομικές αδυναμίες που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία, ήδη από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Ανεξαρτήτως όμως του καταλογισμού των ευθυνών σχετικά με το «τις παίει» γι' αυτήν την κατάσταση, θα πρέπει να επισημανθεί ότι μεγάλο ρόλο έπαιξε η ίδια η προσπάθεια διατήρησης αυτού του σπάταλου και ανεργάτιστου μοντέλου διακυβέρνησης του ελληνικού κράτους καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι.

Σημαντικό ρόλο λοιπόν στην πορεία υπερδιόγκωσης του ελληνικού χρέους διαδραμάτισε σε ένα πρώτο στάδιο η αρκετά ευνοϊκή οικονομική συγκυρία της εποχής. Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870 και έπειτα σημειώθηκε στον χώρο της Δυτικής Ευρώπης μία περίοδος μεγάλης οικονομικής ύφεσης, η οποία σχετιζόταν κυρίως με την πτώση των τιμών των χρηματιστηρίων διεθνώς, καθώς και με τη μειωμένη αποδοτικότητα των επενδύσεων στην ήδη ανεπτυγμένη βιομηχανικά Δύση. Αυτό το γεγονός είχε ως επακόλουθο τη μεταφορά σημαντικών κεφαλαίων σε νέες, λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένες αγο-

Μεγάλο ρόλο στην πτώχευση έπαιξε το σπάταλο και ανεργάτιστο μοντέλο διακυβέρνησης του ελληνικού κράτους του 19ου αιώνα

ρές, με σκοπό την αποκόμιση υψηλότερων κερδών, καθώς και την αναζήτηση αγορών για τη διοχέτευση των αδιάθετων βιομηχανικών προϊόντων. Έτσι, από αυτήν την περίοδο άρχισε και η σταδιακή εκδήλωση ενδιαφέροντος για τοποθέτηση επενδυτικών κεφαλαίων και στον χώρο της Ανατολής και συγκεκριμένα προς την Οθωμανική αυτοκρατορία και την Ελλάδα.

Όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, αυτήν την εποχή πράγματι παρατηρήθηκε μεγάλος αριθμός τοποθετήσεων ξένων κεφαλαίων, ίσως και λόγω του συμβιβασμού του 1878, ο οποίος αναθέρμανε το ενδιαφέρον για την αγορά ελληνικών χρεογράφων. Μάλιστα, οι ξένες επενδύσεις επικεντρώθηκαν κυρίως σε αυτόν τον τομέα, λόγω των υψηλών αποδόσεων που προσέφεραν, περίπου μεταξύ 9% με 15%, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες αποδόσεις ομολόγων άλλων κρατών, καθώς και με την ύπαρξη σχετικά μειωμένου βαθμού κινδύνου απώλειας του αρχικού επενδυμένου κεφαλαίου. Γι' αυτόν τον λόγο γίνεται κατανοητή άλλωστε και η έντονη αντίδραση των ξένων κεφαλαιούχων στην είδηση της κήρυξης στάσης πληρωμών από την πλευρά του ελληνικού κράτους το 1893, η οποία βραχυπρόθεσμα οδήγησε σε απώλεια σημαντικού μέρους των επενδύσεών τους.

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟΝ
ΤΟΥ ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ

«Το όνειρον του Καραπάνου». Γελοιογραφία από τον Νέο Αριστοφάνη. Ο Κωνσταντίνος Καραπάνος διετέλεσε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Δηλιγιάννη το 1890 και «συνεισέφερε» στη διάγκωση του δημοσίου χρέους. Αργότερα προσπάθησε να διεκδικήσει την πρωθυπουργία, χωρίς όμως επιτυχία (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Τέλος, στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι γενικότερα, και πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, οι ξένοι κεφαλαιούχοι δεν προχώρησαν σε τοποθετήσεις κεφαλαίων σε άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας, όπως για παράδειγμα στη βιομηχανία, λόγω του υψηλού επιχειρηματικού ρίσκου το οποίο συνόδευε κατά κανόνα την υλοποίηση τέτοιων επενδύσεων, ιδίως σε οικονομικά υπανάπτυκτες χώρες.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ
ΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ

Παράλληλα όμως με την ενεργή δραστηριοποίηση των ξένων κεφαλαιούχων στην ελληνική οικονομία, την ίδια περίοδο σημειώθηκαν και οι πρώτες σημαντικές επενδύσεις στην Ελλάδα και από την πλευρά των πλούσιων Ελ-

λίων κεφαλαιούχων, ομογενών και εγχώριων. Ευνοϊκό παράγοντα επίσης στην προσέλκυση των ομογενειακών κεφαλαίων αυτήν την περίοδο αποτέλεσε και η ίδια η οικονομική πολιτική του Τρικούπη, ο οποίος είχε θέσει ως προτεραιότητά του την πραγματοποίηση ξένων επενδύσεων στην ελληνική οικονομία με κυρίαρχους προσανατολισμούς προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού των υποδομών της χώρας και της εκβιομηχάνισής της. Απ' την άλλη πλευρά όμως, οι Έλληνες ομογενείς κεφαλαιούχοι δεν ταυτίζονταν με τις επιδιώξεις του Τρικούπη, καθώς οι επιχειρηματικές τους ενέργειες κατευθύνονταν από κίνητρα αντίστοιχα με εκείνα των ξένων κεφαλαιούχων.

Βεβαίως, εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ταυτόχρονα την ίδια εποχή είχαμε και τα λαμπρά παραδείγματα αρκετών Ελλήνων ομογενών πλούσιων, οι οποίοι πραγματοποίησαν πλή-

θος από δωρεές και ευεργεσίες, ενώ αρκετοί εξ αυτών μετά τον θάνατό τους κληροδότησαν στο ελληνικό κράτος την προσωπική τους περιουσία. Ωστόσο, ένα αρκετά σημαντικό τμήμα των πλούσιων ομογενών συντασσόταν με το γενικότερο κερδοσκοπικό κλίμα της εποχής, δείχνοντας σαφή προτίμηση στην τοποθέτηση των κεφαλαίων τους σε επενδύσεις, με στόχο την πρόκληση εύκολου και γρήγορου κέρδους.

Συνεπώς, κατά κανόνα απέφευγαν τις επενδύσεις σε άλλους τομείς της οικονομίας, όπως για παράδειγμα τη βιομηχανία, τομέας ο οποίος απαιτούσε τη χρήση περισσότερων κεφαλαίων και την ύπαρξη μίας πιο μακρόπνοης στρατηγικής. Έτσι, οι επενδύσεις των ομογενών Ελλήνων κεφαλαιούχων επικεντρώθηκαν κατ' αρχάς στην απόκτηση μεγάλων εκτάσεων γης και ακινήτων, ιδίως στην περιοχή της Αθήνας, καθώς και στη χρηματοδότηση εμπορικών δραστηριοτήτων. Αν και τα ποσά που επένδυαν σε αυτές τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες οι ομογενείς ήταν σχετικά μικρά, εν συγκρίσει με το σύνολο της περιουσίας τους, εν τούτοις το άθροισμά τους σε απόλυτους αριθμούς αντιπροσώπευε ένα αρκετά υψηλό ποσοστό για τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας.

Ωστόσο, το μεγαλύτερο επενδυτικό ενδιαφέρον των ομογενών εστιάστηκε στον τομέα της αποκόμισης κερδών από την αγορά των ελληνικών χρεογράφων και ομολόγων, ενώ ανάμεσα στις κύριες επιδιώξεις τους ήταν και η προσπάθεια εξασφάλισης κερδών μέσω της διαχείρισης του συνολικού δημοσίου χρέους, καθώς και των γενικότερων προσόδων της ελληνικής οικονομίας εκ μέρους τους.

Σ' αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ενταχθεί και η ίδρυση το 1872 της Γενικής Πιστωτικής Τράπεζας, της πρώτης ελληνικής ιδιωτικής τράπεζας και ταυτόχρονα της πρώτης ουσιαστικά σημαντικής ιδιωτικής επένδυσης στην Ελλάδα από έναν όμιλο επιχειρηματιών με προεξάρχοντα τον Α. Συγγρό, πλούσιο Έλληνα ομογενή από την Κωνσταντινούπολη. Κύριος στόχος της ίδρυσης της τράπεζας ήταν η δυνατότητα χορήγησης εσωτερικών δανείων στο ελληνικό

κράτος, καθώς και της απόσπασης του αποκλειστικού δικαιώματος της έκδοσης τραπεζογραμματίων που κατείχε η Εθνική Τράπεζα.

Αυτή η προσπάθεια όμως δεν καρποφόρησε, καθώς συνάντησε τη μεγάλη αντίδραση εκτός της ίδιας της Εθνικής Τράπεζας και πλήθους οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, οι οποίοι έλαβαν μέρος στη διαμάχη με την υποστήριξη της μίας ή της άλλης άποψης. Επιπλέον, ανάλογους σκοπούς εξυπηρετούσαν και οι αντίστοιχες ιδρύσεις και των άλλων ιδιωτικών τραπεζών που έλαβαν χώρα την ίδια περίοδο, όπως η ίδρυση της Τράπεζας Βιομηχανικής Πίστεως, το 1873, από τον πλούσιο Κωνσταντινουπολίτη ομογενή Ευ. Μπαλατατζή.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

Η ίδρυση της Πιστωτικής Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας το 1882 και πάλι από τον Α. Συγγρό είχε την εξής σημαντική ιδιαιτερότητα. Διέθετε το δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμματίων για την πρόσφατα προσαρτημένη στην Ελλάδα περιοχή της Θεσσαλίας και της επαρχίας της Αρτας. Αντίστοιχα και η Ιονική Τράπεζα, η αρχαιότερη ελληνική τράπεζα, η οποία είχε ιδρυθεί το 1837 από αγγλικά κεφάλαια και δραστηριοποιούνταν από το 1864 στην ελληνική επικράτεια, κατείχε με τη σειρά της το δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμματίων για την περιοχή των Επτανήσων.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί ότι αν και στις ιδρυτικές διακηρύξεις των ιδιωτικών τραπεζών, οι ομογενείς προέβαλλαν ως στόχους τους την προώθηση της ελληνικής βιομηχανίας, καθώς και την ανάπτυξη της γεωργίας, εν τούτοις οι αναφορές αυτές γίνονταν οκόπημα, έχοντας ως μοναδικό σκοπό τους την ικανοποίηση του μεγάλου ενδιαφέροντος που υπήρχε αυτήν την εποχή στην Ελλάδα για την ανάπτυξη των συγκεκριμένων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Στην πραγματικότητα, όμως, η αληθινή επιδίωξη των ομογενών πλουσίων

μέσω της ίδρυσης αυτών των τραπεζών ήταν η άσκηση πίεσης προς την πλευρά του ελληνικού κράτους, ώστε να τους παραχωρηθεί το προνόμιο της διαχείρισης του ελληνικού δημόσιου χρέους και άρα της συνακόλουθης αποκόμισης κερδών. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού επεδίωκαν την ίδρυση της λεγόμενης «Τράπεζας του Κράτους», με αρχικό κεφάλαιο αποτελούμενο από 50 εκατομμύρια φράγκα.

Η δημιουργία της τράπεζας αυτής ήταν βασισμένη στα πρότυπα της αντίστοιχης Αυτοκρατορικής Οθωμανικής Τράπεζας, η οποία δημιουργήθηκε μετά την πτώχευση της οθωμανικής οικονομίας το 1875 και μέσω της οποίας ελεγχόταν το σύνολο των εισπράξεων του οθωμανικού κράτους από την πλευρά των Αγγλων χρηματιστών. Αυ-

Πολλοί ομογενείς έδειχναν προτίμηση στην τοποθέτηση κεφαλαίων σε επενδύσεις, με στόχο την πρόσκτηση εύκολου και γρήγορου κέρδους.

τή ήταν και η βασική επιδίωξη της τράπεζας όσον αφορά την ελληνική περίπτωση και γι' αυτόν τον λόγο οι κύριοι εμπνευστές της τράπεζας είχαν αναλάβει πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της πτώχευσης του ελληνικού κράτους ενώ αντιδρούσαν έντονα στο ενδεχόμενο της σύναψης νέων δανείων με σκοπό την αποφυγή της. Συνεπώς, όπως γίνεται κατανοητό, το κύριο μέλημα των πλούσιων ομογενών, έτσι όπως προκύπτει και από την επενδυτική δραστηριότητά τους, ήταν η απόκομιση εύκολου και γρήγορου κέρδους με τη χρήση θεμιτών και αθέμιτων μέσων. Ανάλογες επιδιώξεις, τέλος, κάλυπτε και η συχνή ενασχόληση των πλούσιων ομογενών αναφορικά με την υλοποίηση συμβάσεων δημοσίων έργων, όπως για παράδειγμα την ανάπτυ-

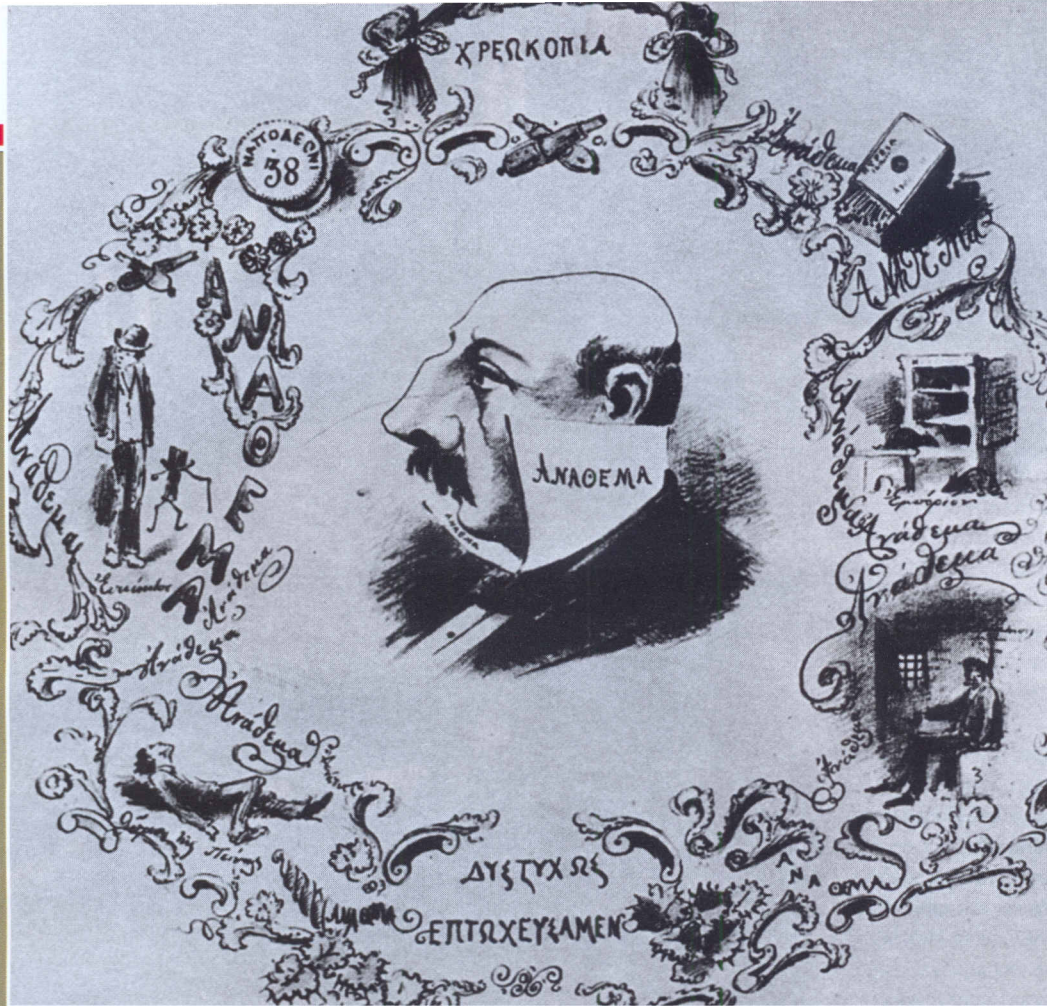
ξη του σιδηροδρομικού δικτύου, καθώς και την εμπλοκή τους με το ζήτημα της εκμετάλλευσης των μεταλλείων του Λαυρίου.

Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, οι ανάδοχοι των δημοσίων έργων επιθυμούσαν πρωτίστως να αποκομίσουν οφέλη από τις κρατικές επιχορηγήσεις, χωρίς όμως και την ταυτόχρονη επένδυση, εκ μέρους τους, των ανάλογων κεφαλαίων. Όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση, δηλαδή της σύστασης εταιρείας γαλλοϊταλικών συμφερόντων με σκοπό την εκμετάλλευση των ορυχείων του Λαυρίου, ήταν επίσης αποκαλυπτική των κερδοσκοπικών επιδιώξεων των πλούσιων ομογενών, μέσω ενός χρηματιστηριακού σκανδάλου.

Η υπόθεση αυτή, στην οποία μετείχε και η Γενική Πιστωτική Τράπεζα του Συγγρού, μέσω της οποίας έγινε η εγγραφή μικρομετόχων στη μετοχική σύνθεση της εταιρείας στο Χρηματιστήριο Αθηνών, αποτέλεσε με λίγα λόγια μια καθαρή περίπτωση χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας, η οποία μάλιστα προσέλαβε και διεθνείς διαστάσεις με την εμπλοκή των κυβερνήσεων της Γαλλίας και της Ιταλίας, καθώς και την επιβολή βαρύτατου προστίμου στις δύο εταιρείες, οι οποίες είχαν αναλάβει την εκμετάλλευση των ορυχείων του Λαυρίου.

Πέρα όμως από το αδιαμφισβήτητο γεγονός των βαρύτατων επιπτώσεων από την κερδοσκοπική δραστηριότητα των μεγάλων κεφαλαιούχων, εγχώριων και μη, εξίσου επιβαρυντικούς παράγοντες για τη δεινή κατάσταση του ελληνικού δημόσιου χρέους, αποτελούσαν και οι χρόνιες και δομικές αδυναμίες της ίδιας της ελληνικής οικονομίας. Ετσι, κάποιες από τις αιτίες της παύσης πληρωμών του 1893 θα πρέπει να αναζητηθούν και στην ίδια την παθογένεια της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας.

Ένα μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος είχε να κάνει με το μεγάλο ύψος των πάγιων δαπανών του, τις οποίες έπρεπε να καλύψει. Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι το ελληνικό Δημόσιο δαπανούσε αρκετά υψηλά ποσά από τον κρατικό προϋπολογισμό για την καταβολή μισθών και συντάξεων, σε σχέση με τις πραγματικές του ανάγκες, ό-

Αντιπολιτευτική γελοιογραφία που σχολιάζει την κατάσταση της χώρας μετά την πτώχευση. Διακρίνονται πολλά στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως τα σπέρτα που η εμπορία τους ανήκε στο «Ελληνικό Κρατικό Μονοπώλιο» ως έμμεσος φόρος για την αποπληρωμή των εθνικών δανείων, άδεια ντουλάπια με ποντικούς, ένας εξαντλημένος από πείνα άνθρωπος και ένα ξένο νόμισμα, «Ναπολεόν», για να θυμίζει τα επαχθή δάνεια. Η βαριά λέξη «Ανάθεμα» επαναλαμβάνεται για να στηλιτεύσει τον μεγάλο πολιτικό του 19ου αιώνα, πρακτική που θα ακολουθηθεί και σε άλλες περιόδους (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Ο νόμος για τον διακανονισμό του χρέους (1893)

Άρθρον 1

Επιτρέπεται εις την κυβέρνησιν ίνα προέλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις προς τοὺς ομολογιούχους τῶν εἰς χρυσὸν εθνικῶν δανείων, ἤτοι τῶν χρεωλυτικῶν τῶν ἐτῶν 1881, 1884, 1887 καὶ 1890 καὶ τῶν παγίων τοῦ ἐτους 1889 προς μεταρρύθμισιν τῆς υπηρεσίας αὐτῶν σχετικῶς προς τὸν τόκον, τὰ χρεωλύσια καὶ τὰς εἰς ἐγγύησιν αὐτῶν κεχορηγημένας προσόδους ἐκ φόρων, τελῶν, μονοπωλίων, ἐκχωρήσεων καὶ δικαιωμάτων οὐρανῶν.

Άρθρον 2

Μέχρι τῆς νομοθετικῆς ἐγκρίσεως τοῦ οριστικοῦ διακανονισμοῦ τῆς υπηρεσίας τῶν ἐν τῶν

προηγουμένων ἀρθρῶν δανείων:

α) Καταβάλλονται προσωρινῶς τοὺς ομολογιούχοις 30 τοὶς % εἰς χρυσὸν ἐπὶ τῶν πληρωτέων ἑκάστοτε τοκομεριδίων. Εξαιροῦνται τὰ κατὰ τὴν 3) 15 Δεκεμβρίου 1893 καὶ 20 Δεκεμβρίου 1894 πληρωτέα τοκομερίδια τῶν αὐτῶν δανείων, ἐφ' ὧν καταβληθήσονται τοὺς ομολογιούχοις προσωρινῶς 50 τοὶς % ἐπὶ τῶν ἀρτίῳ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια. Ἐπίσης 50 τοὶς % ἐπὶ τῶν ἀρτίῳ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια καταβληθήσονται προσωρινῶς τοὺς κατόχους τοκομεριδίων καταστάτων απαιτητῶν κατὰ τὴν 3) 15 Ἰουνίου, τὴν 19 Ἰουνίου, 1 Ἰουλίου, καὶ τὴν 19 Σεπτεμβρίου καὶ τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1893 ἐφ' ὅσον ταῦτα

δεν ἀντιπλάγησαν προς νέους τοκοφόρους τίτλους.

β) Ουδεμίαν ἐνεργεῖται καταβολὴ χρεωλυσιῶν ἐπὶ τῶν δανείων τούτων.

γ) Αἱ εἰς μεταγενεστέραν τῆς 19 Σεπτεμβρίου-1 Ὀκτωβρίου 1893 υπηρεσίαν τοκοφόρων εθνικῶν δανείων υπέγγυοι πρόσδοι ἐκ φόρων, τελῶν, μονοπωλίων, ἐκχωρήσεων καὶ δικαιωμάτων οἷων δῆποτε εἰσάγονται εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον.

Άρθρον 3

Ἡ πληρωμὴ τοῦ κατὰ τὸ προηγουμένου ἀρθροῦ ποσοστοῦ 30 ἐπὶ τοὶς %, εἰς χρυσὸν, ἐνεργεῖται ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν σχετικῶν συμβάσεων ὠρισμέναις πόλεσι

καὶ παρά τῶν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἐκάστοτε ὀρισμένων τραπεζικῶν καταστημάτων ἐπὶ προμηθείαις μὴ υπερβαινούσαις τὰ ὑπὸ τῶν συμβάσεων κεκανονισμένας. Ἡ δὲ κατὰ τὸν πρῶτον ἐδάφιον τοῦ προηγουμένου ἀρθροῦ πληρωμὴ εἰς τραπεζικὰ γραμμάτια γενήσεται προς τοὺς ομολογιούχοις ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Άρθρον 4

Διὰ Βασιλικῶν Διαταγμάτων κανονισθήσονται τὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ νόμου τούτου, οὗ ἡ ἰσχὺς ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως καταχωρίσεως αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Δεκεμβρίου 1893

Απόσπασμα της ομιλίας του Τρικούπη (1.12.1893):

«Υποβάλλοντες εις την Βουλὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συνόδου ταύτης καὶ υποστηρίζαντες παρ' αὐτῇ μέτρα καταλύοντα τὸ σύστημα, καθ' ὃ ἐνηργούντο τὰ τῆς υπηρεσίας των δανείων ἀπὸ τινων μνηνών, ἐπεφυλάχθημεν, ὡς εἰκόσ, νὰ υποβάλωμεν ἰδίαις προτάσεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ τῆς υπηρεσίας ταύτης ἤθελον ἐκπληροῦσθαι ἐν τῷ μέλλοντι... Τούτων ἔνεκα ἐπελήφθημεν των διαπραγματεύσεων πρὸς τὰς ἐν των ἐξωτερικῶν ομάδας, ἐξακολουθούμεν δὲ αὐτὰς πρὸς τὴν ἐνιαίαν ομάδα, ἐν ἣ συνεκωνεύθησαν πάσαι, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι αὐταὶ αἱ διαπραγματεύσεις ἀπολήγουσαι εἰς σύμβασιν περὶ δανείου, ἤθελον παράσχει διὰ τούτου εἰς τὸ Δημόσιον οὐκί χρήμα πρὸς ἀναπλήρωσιν κενοῦ, ἀλλὰ μεταλλικὸν νόμισμα εἰς ἀνταλλαγὴν πρὸς τὸ τραπεζικὸν νόμισμα... Ἡ μόνη ὀρθὴ λύσις εἰς τὰ του διακανονισμοῦ των υποχρεώσεων ἡμῶν εἶνε ἡ ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν... Καταλύεται τὸ δάνειο τῆς κεφαλαιώσεως, δι ὃ ἀπετίοντο ὀριστικῶς πρὸς τοὺς κατόχους των τοκομεριδίων ἀντιμεταλλικῶν νομισμάτων τίτλοι... Εἰδίδοντο ἄρα κατὰ τὸ σύστημα τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως εἰς χρυσὸν 30 % ἐπὶ τῆς οφειλῆς, υποχρεοῦντο τὸ Κράτος ἀντὶ 100, εἰδίδοντο δὲ ταῦτα εἰς τοὺς κατόχους ὀριστικῶς καὶ οὐκί, ὡς κατὰ τὸ νομοσχέδιον, προσωρινῶς καὶ ἐπὶ τῇ ἐπιφυλάξει τῆς ἐνασκήσεως τοῦ δικαιώματος αὐτῶν, ὅπως συνεννοηθῆσι μετὰ τοῦ Δημοσίου περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως, τὸ Κράτος ἐπιβαρυνόμενον διὰ χρέους 100 παρέιχεν εἰς τὸν ὁμολογιούχον μόνον 30, ἐνῶ κατὰ τὸ νομοσχέδιον 30 παρέχει τὸ Δημόσιον ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῖς τρισὶ τούτοις δεκατημορίοις χρεοῦται, οἱ δὲ κάτοχοι δέχονται ταῦτα προσωρινῶς καὶ μέχρι διακανονισμοῦ εἰς ὃν θέλουσι μετᾶσχει καὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἴσου πρὸς τὴν κυβέρνησιν διαπραγματευόμενοι, καὶ ὅστις περιβαλλόμενος τὴν ἐγκρίσιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας θὰ εἶναι ἀσφαλὴς καὶ διαρκὴς, ἐνῶ ὁ τοῦ δανείου τῆς κεφαλαιώσεως, ἐστερημένος τοῦ συμπληρώματος τούτου, ἦτο ἐξ' ὑπαρχῆς ἄκυρος...».

Η παλιά αίθουσα
συνεδριάσεων
του ελληνικού
κοινοβουλίου.,
το σημερινό Εθνικό
Ιστορικό Μουσείο.
Εδώ εκφώνησε
ο Χαρίλαος Τρικούπης το
λόγο της πτώχευσης το
Δεκέμβριο του 1893.

Γελοιογραφία του Θέμου
Αννίου (Άστυ, Ιούνιος
1887) με θέμα τον Ανδρέα
Συγγρό και την εκλογή του
στο αξίωμα του δημάρχου
Αθηνών με αιχμές
στις οικονομικές του
δραστηριότητες
(το πουγγί που κρατά).
(Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

σον αφορούσε τη στελέχωση των θέσεων της δημόσιας διοίκησης. Τη μεγαλύτερη όμως ευθύνη γι' αυτήν την κατάσταση έφερε η ίδια η δομή της ελληνικής κοινωνίας. Η ύπαρξη ενός πολύ εκτεταμένου δικτύου πελατειακών σχέσεων μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και των διάφορων κοινωνικών ομάδων είχε οδηγήσει σε φαινόμενα υπερδιόγκωσης του δημόσιου τομέα μέσω αθρόων προσλήψεων φιλικά προσκείμενων προσώπων. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα αφενός την εγκαθίδρυση συνθηκών αναξιοκρατίας και έντονου κομματισμού στους κόλπους του ελληνικού δημόσιου τομέα, ενώ αφετέρου ήταν και εξαιρετικά επιβαρυντική για τα ίδια τα δημόσια Ταμεία.

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΩΝ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ

Εξίσου επιβαρυντικός παράγοντας για τη μεγάλη αιμορραγία των δημόσιων Ταμείων ήταν και η διάθεση πολύ μεγάλων χρηματικών ποσών, όσον αφορούσε τον τομέα των εξοπλιστικών δαπανών. Αυτές οι δαπάνες αφορούσαν κατά κύριο λόγο τον εξοπλισμό και τη συντήρηση μεγάλων στρατιωτικών μονάδων, σε συνάρτηση και με τις γενικότερες διεθνείς συνθήκες. Η όξυνση του Ανατολικού Ζητήματος ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1870 και έπειτα, καθώς και το συχνό ξέσπασμα κρίσεων είχε οδηγήσει πολλές φορές τις ελληνικές κυβερνήσεις στην ένοπλη συμμετοχή, όπως παραδείγματός χάριν το 1868 κατά τη διάρκεια της κρητικής εξέγερσης.

Επίσης, δεν θα πρέπει να λησμονείται και η έντονη ιδεολογική κυριαρχία της Μεγάλης Ιδέας στη ρητορεία των πολιτικών κομμάτων, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι. τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Ετσι, σύμφωνα με την επικρατούσα τότε θεωρία, τα σύνορα του ελληνικού κράτους ήταν προσωρινά και ήταν κοντά η στιγμή της απελευθέρωσης και των υπόλοιπων αλύτρωτων εδαφών διά της επιβολής των όπλων. Αυτή η ρητορεία ευθύνεται σε σημαντικό βαθμό για απεριόριστες ενέργειες

όσον αφορούσε είτε τη συμμετοχή σε εθνικούς αγώνες, ώστε να ικανοποιηθεί το εθνικό αίσθημα είτε στην πραγματοποίηση ανούσιων στρατιωτικών κινητοποιήσεων απλά και μόνο ως κινήσεων εντυπωσιασμού, όπως στην περίπτωση του λεγόμενου «ειρηνολέμου» του Δηλιγιάννη το 1885.

Όμως, αδιαμφισβήτητο γεγονός παρέμενε ότι όλες αυτές οι πολεμικές προπαρασκευές για την πραγματοποίηση εφικτών και ανέφικτων στόχων είχαν εκτοξεύσει σε δυσθεώρητα ύψη το σύνολο των στρατιωτικών δαπανών, για την κάλυψη των οποίων μάλιστα κατευθυνόταν και σημαντικό μέρος των συναπτόμενων δανείων.

Το ελληνικό Δημόσιο δαπανούσε υπερβολικά ποσά από τον κρατικό προϋπολογισμό για την καταβολή μισθών και συντάξεων

Σημαντική εγγενής και συνάμα χρόνια αδυναμία της ελληνικής οικονομίας καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι. ήταν επιπρόσθετα και η συχνή υποτίμηση της αξίας της δραχμής, η οποία ήταν αρχικά σποραδική, αλλά κατέστη σταθερή όμως, μετά το 1886 και μέχρι το 1905. Βεβαίως γίνεται κατανοητή η μεγάλη επιβάρυνση του ελληνικού δημόσιου χρέους από τις συνεχείς πτώσεις της αξίας του νομίσματος, σε σχέση με τις τιμές των ξένων νομισμάτων, με τα οποία είχαν συναφθεί τα εξωτερικά δάνεια του ελληνικού κράτους. Επιπλέον, γενεσιουργός αιτία κάποιων εκ των χρόνιων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας ήταν και η νομισματική στενότητα που παρουσίαζε το ελληνικό κράτος καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι.

Η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος επιχειρήθηκε με πολλούς τρόπους από την πλευρά των ελληνικών

κυβερνήσεων. Η πρώτη σημαντική προσπάθεια έλαβε χώρα επί εποχής βαυαροκρατίας το 1833 με την υιοθέτηση ενός νομισματικού συστήματος, το οποίο διευκόλυνε την κυκλοφορία των ξένων νομισμάτων στην ελληνική αγορά. Η άλλη σημαντική τομή στο ζήτημα αυτό επήλθε το 1867, χρονιά κατά την οποία η Ελλάδα έγινε μέλος της Λατινικής Νομισματικής Ενωσης, η οποία είχε σχηματιστεί το 1865 με πρωτοβουλία της Γαλλίας, με σκοπό την εδραίωσή της στον ευρωπαϊκό χώρο και την προώθηση του εμπορίου της.

Στο πλαίσιο αυτής της ένωσης αποφασίστηκε η καθιέρωση του γαλλικού πεντάφραγκου ως κοινού νομίσματος και ο συντονισμός της οικονομικής πολιτικής των κρατών-μελών. Με την ένταξη σε αυτήν την ένωση η Ελλάδα προσδοκούσε την απόκτηση πρόσβασης στις διεθνείς χρηματαγορές και ιδίως στα γαλλικά κεφάλαια, καθώς και την οριστική λύση του προβλήματος της μεταλλικής ένδειας, η οποία μάλιστα την ελληνική οικονομία της εποχής. Ωστόσο, η κερδοσκοπική κυκλοφορία αργυρών νομισμάτων στην ελληνική αγορά εκτός χωρών της νομισματικής ένωσης, αυτήν την περίοδο είχε λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις, με αποτέλεσμα τη λήψη μέτρων από την πλευρά των ελληνικών κυβερνήσεων κατά των αργυρών νομισμάτων.

Επίσης, αρνητικό παράγοντα αποτέλεσε η χρήση του καθεστώτος της αναγκαστικής κυκλοφορίας του χαρτονομίσματος, την ίδια περίοδο λόγω των μεγάλων έκτακτων χρηματοδοτικών αναγκών που έπρεπε να αντιμετωπίσει άμεσα το ελληνικό κράτος. Με τον όρο της επιβολής καθεστώτος αναγκαστικής κυκλοφορίας του χαρτονομίσματος εννοούμε την απαγόρευση της μετατρεψιμότητας των ελληνικών τραπεζογραμματίων σε οποιοδήποτε μέταλλο. Ετσι, υπό αυτό το καθεστώς παρέχονταν η δυνατότητα στην Εθνική Τράπεζα, η οποία κατείχε το αποκλειστικό δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμματίων στην Ελλάδα, πλην των ελαχίστων τοπικών εξαιρέσεων, της έκδοσης ενός μεγαλύτερου αριθμού τραπεζογραμματίων πέραν του ορίου που της επέτρεπε η κατοχή των αποθεμάτων

Γελοιογραφία του Νέου Αριστοφάνη με αφορμή την επικράτηση του Δηλιγιάννη και τη συντριπτική ήττα του Τρικούπη στις εκλογές του 1895. Ο Δηλιγιάννης προκήρυξε πολιτική φορολογικής ελάφρυνσης και λιτότητας, πράγμα που σημαίνει πως οι κατηγορίες του εναντίον του Τρικούπη για επαχθή φορολογία δεν φάνηκαν συνεπείς με την πολιτική που ο ίδιος ο Δηλιγιάννης τελικά εφάρμοσε. Αυτό είναι και το θέμα της γελοιογραφίας [Εθνικό Ιστορικό Μουσείο].

ΚΑΤΩ Ο ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
ΚΑΒΖΑΛΑ Ο ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ.

της σε χρυσό και άργυρο ή ακόμα και σε διεθνή συναλλάγματα. Η προσφυγή του ελληνικού κράτους σε αυτήν την πρακτική χρησίμευε στη χρηματοδότηση έκτακτων ταμειακών του αναγκών. Η πρώτη φορά κατά την οποία υιοθετήθηκε το καθεστώς αναγκαστικής κυκλοφορίας του χαρτονομίσματος στην ελληνική οικονομία ήταν το 1848, ενώ η δεύτερη φορά ήταν το 1868 με αφορμή τις έκτακτες δαπάνες, λόγω της Κρητικής Επανάστασης. Το καθεστώς της αναγκαστικής κυκλοφορίας του χαρτονομίσματος ήρθη το 1870 και καθιερώθηκε εκ νέου με αφορμή αυτήν τη φορά τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877-1878.

Μετά το τέλος του πολέμου επανήλθε εκ νέου μέχρι τον Ιανουάριο του 1885, χρονιά κατά την οποία ο Τρικούπης επιχειρήσε μέσω της σύναψης ενός νέου δανείου την άρση αυτού του καθεστώτος, για να επιβληθεί και πάλι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους και να διατηρηθεί μέχρι και τα τέλη του 19ου αι. Το γεγονός του μεγάλου ελλείμματος του ελληνικού εμπορικού ισοζυγίου ήταν ένας επιπλέον αρνητικός παράγοντας, ο οποίος οδήγησε στην παύση πληρωμών του 1893.

ΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΒΑΣΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ

Η Ελλάδα αποτελούσε κατά βάση χώρα αγροτική, με αποτέλεσμα την εισαγωγή μεγάλου αριθμού προϊόντων, γεγονός όμως που διέυρνε το άνοιγμα της ψαλίδας του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας ακόμα περισσότερο, επιδεινώνοντας έτσι την ήδη βεβαρημένη ελληνική δημοσιονομική κατάσταση. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μόνο άξιο λόγου εξαγωγικό προϊόν της χώρας ήταν η σταφίδα, η οποία εξαγόταν προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και ιδιαίτερα προς την αγορά της Αγγλίας, ως πρώτη ύλη για την παρασκευή της πουτίγκας.

Ωστόσο, από το 1878 και έπειτα η κυριότερη αγορά απορρόφησης των μεγαλύτερων ποσοτήτων της ελληνικής σταφίδας ήταν της Γαλλίας με σκοπό εί-

τε την αυτούσια παραγωγή οίνων είτε την πρόσμειξη της για την παραγωγή κρασιών χαμηλής ποιότητας. Το μεγάλο άνοιγμα της αγοράς οφειλόταν στη φυλλοξήρα, η οποία είχε πλήξει εξ ολοκλήρου τα γαλλικά αμπέλια κυρίως τη δεκαετία του 1870 με αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό της ζήτησης ξένης σταφίδας.

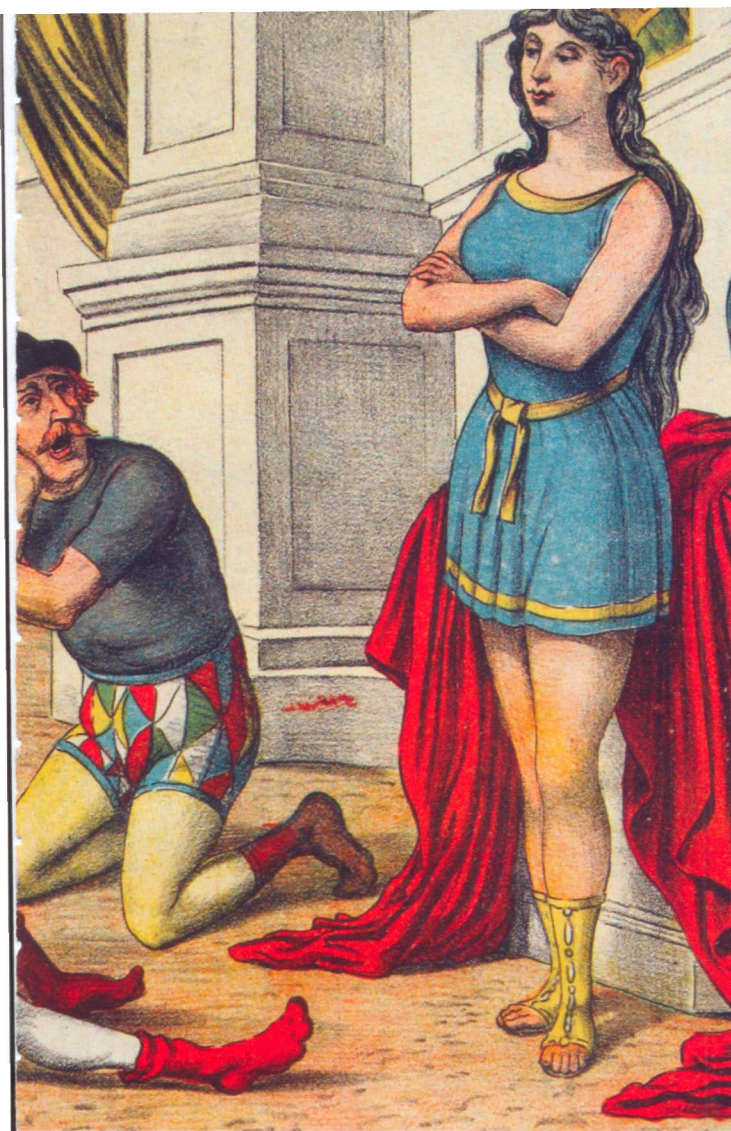
Είναι ενδεικτικό ότι κατά τα έτη 1880-1890 η εισαγωγή ελληνικής σταφίδας στη Γαλλία ανήλθε στο ποσοστό του 45%, ενώ κατά τα έτη 1890-1893 το ποσοστό αντιπροσώπευε το 51%. Αυτή όμως η υπέρμετρη ζήτηση από τη Γαλλία ήταν άκρως συγκυριακή, γεγονός όμως το οποίο δεν έγινε άμεσα αντιληπτό από τους σταφιδοπαραγωγούς, ιδιαίτερως των βορειοδυτικών περιοχών της Πελοποννήσου, οι οποίοι απασχολούνταν αποκλειστικώς με την καλλιέργεια σταφίδας, διατηρώντας την ψευδαίσθηση του συνεχούς προ-

πορισμού κερδών από τις πωλήσεις.

Ετσι, μετά την επανάκαμψη της γαλλικής αγοράς δημιουργήθηκε ένα τεράστιο απόθεμα απούλητης σταφίδας με άμεσο επακόλουθο τη δημιουργία της μεγάλης σταφιδικής κρίσης, η οποία έπληξε την Ελλάδα την περίοδο 1892-1893. Αυτή η σταφιδική κρίση συντελέστηκε σε μια περίοδο ιδιαίτερης επιδείνωσης των παγκόσμιων οικονομικών συνθηκών, καθώς το 1891 είχαμε την αιφνίδια πτώχευση της Αργεντινής, η οποία προκάλεσε μια μεγάλη διεθνή πιστωτική κρίση, γνωστή και ως κρίση Baring's, από την ομώνυμη βρετανική τράπεζα, η οποία κατέρρευσε αυτήν την περίοδο.

Αυτή η μεγάλη παγκόσμια ύφεση είχε ως επακόλουθο τις αλυσιδωτές πτωχεύσεις ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων, ενώ επιδείνωσε σημαντικά και τη δυνατότητα δανεισμού των ασθενέστερων οικονομικά κρατών με άμεσο α-

Γελοιογραφία του Νέου Αριστοφάνη με το πολιτικό αδιέξοδο του τέλους του 19ου αιώνα και την επίρριψη πολιτικών ευθυνών σε αλλήλους (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

ποτέλεσμα την αδυναμία εξυπηρέτησης των δαπανών του δημόσιου χρέους. Συνεπώς, αυτός ο συνδυασμός δημοσιονομικού ελλείμματος και κρίσης του εξαγωγικού εμπορίου, λόγω της σταφιδικής κρίσης, οδήγησε στην περαιτέρω μείωση της ισοτιμίας της δραχμής, γεγονός που κατέστησε δυσκολότερη την εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων του ελληνικού κράτους, συμβάλλοντας τα μέγιστα στην κατακόρυφη πτώση των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού και τη συνακόλουθη επίσπευση της στάσης πληρωμών του 1893.

Ενας επιπλέον αρνητικός παράγοντας ήταν και η ουσιαστική αδυναμία από την πλευρά του ελληνικού κράτους της πρακτικής παρακολούθησης της εκτέλεσης των προϋπολογισμών της ελληνικής οικονομίας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι από τη σύστασή του το ελληνικό κράτος και για όλη τη διάρκεια του 19ου αι. δεν πέρασε από

■ Λόγω της παντελούς έλλειψης φοροελεγκτικών μηχανισμών ήταν αδύνατος ο υπολογισμός του δημόσιου χρέους!

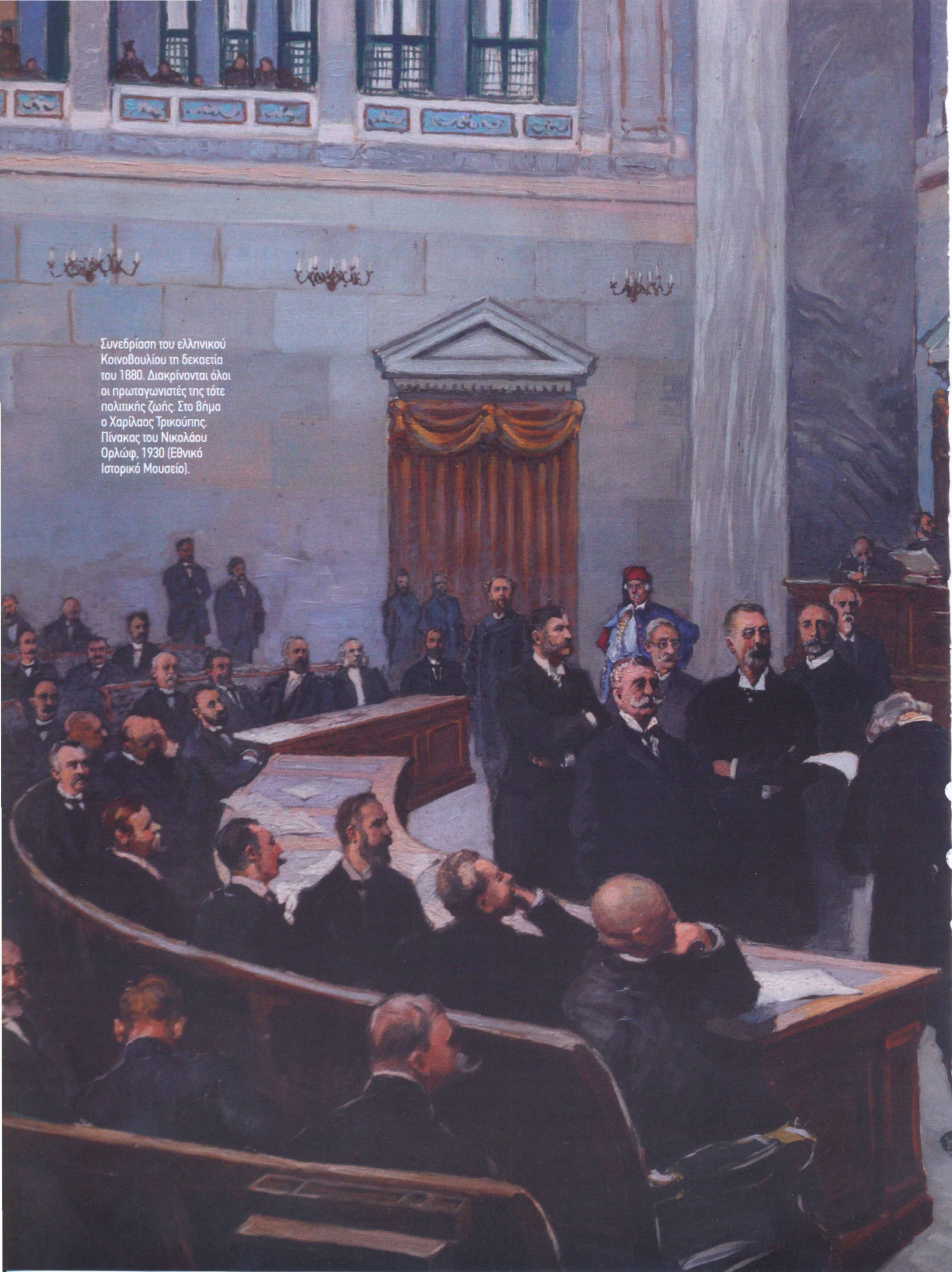
τη Βουλή κανενός είδους Απολογισμό, δηλαδή καταγραφή των δαπανών του περασμένου έτους, αν και υπήρχε συνταγματικά κατοχυρωμένη διαδικασία. Το ίδιο ίσχυε και για τους προϋπολογισμούς, εν μέρει βέβαια καθώς υπήρχαν κάποια έτη για τα οποία έχουμε λεπτομερή καταγραφή των οικονομικών τους στοιχείων. Επίσης, το ελληνικό κράτος χαρακτηριζόταν και από την παντελή

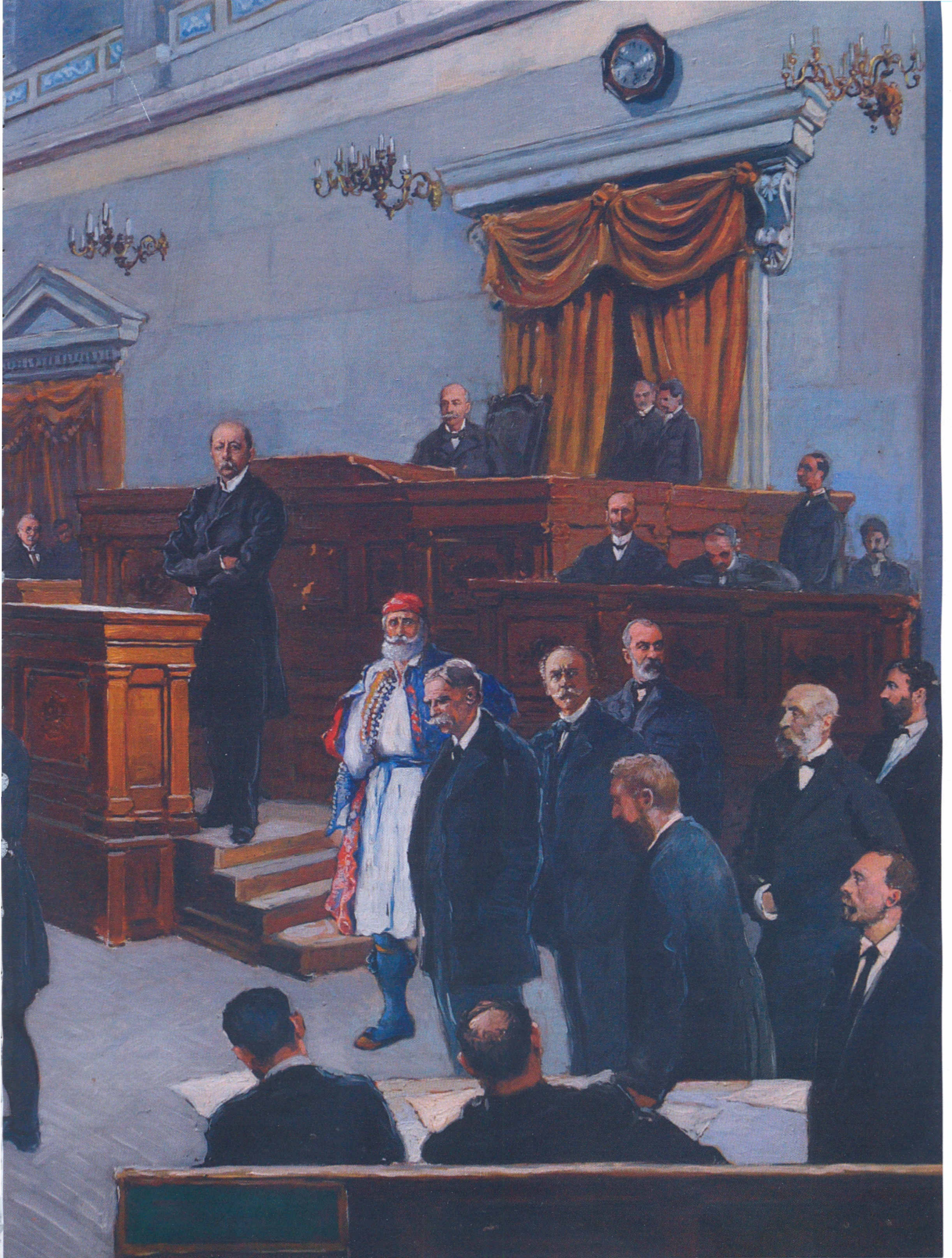
έλλειψη φοροελεγκτικών μηχανισμών, καθώς και οποιουδήποτε μηχανογραφικού συστήματος, καθιστώντας κατ' αυτόν τον τρόπο όχι μόνο αδύνατη τη λεπτομερή καταγραφή της ακριβούς πορείας του ελληνικού δημόσιου χρέους, αλλά και της οποιασδήποτε προσπάθειας προς την κατεύθυνση είτε του ελέγχου και της περιστολής των δαπανών είτε της βεβαίωσης φορολογικών οφειλών με σκοπό την είσπραξή τους από το κράτος. Χαρακτηριστική ήταν η δόλωση στη Βουλή το 1882 του Π. Καλλιγιά, υπουργού Οικονομικών, σύμφωνα με την οποία «κανείς στο υπουργείο δεν γνώριζε την πραγματική κατάσταση του κρατικού χρέους, αλλά ούτε και είχε πληροφορίες για τα συναπτόμενα δάνεια», αποδεικνύοντας έτσι την παντελή έλλειψη οργάνωσης και ελέγχου από την πλευρά του κράτους, γεγονός που συνετέλεσε στον εκτροχιασμό των δημοσίων ελλειμμάτων και στην αδυναμία είσπραξης των φορολογικών εσόδων.

Μία από τις σημαντικότερες αιτίες της κήρυξης της παύσης πληρωμών του ελληνικού κράτους, το 1893, ήταν ότι όλα τα συναπτόμενα δάνεια εξυπηρετούσαν την κάλυψη σε σημαντικό βαθμό των τοκοχρεολυσίων των προηγούμενων δανείων. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ουσιαστικά ενός φαύλου κύκλου, καθώς τα δάνεια δεν προορίζονταν προς την κατεύθυνση των επενδύσεων σε παραγωγικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας, όπως για παράδειγμα στην εκβιομηχάνιση, αλλά στην κάλυψη απλώς των τοκοχρεολυσίων.

Επίσης πρέπει να τονισθεί παράλληλα και το γεγονός ότι κύριο χαρακτηριστικό όλων αυτών των δανείων ήταν οι αρκετά δυσμενείς όροι σύναψής τους, καθώς χαρακτηρίζονταν από ιδιαίτερα υψηλά επιτόκια και σημαντικές διαφορές μεταξύ ονομαστικών και πραγματικών τιμών έκδοσης. Επιπλέον, ιδιαίτερα αρνητική επίδραση είχε και η εμπλοκή στη διαδικασία της έκδοσης των δανείων κάποιων μεσολαβητριών τραπεζών, οι οποίες παρακρατούσαν για λογαριασμό τους κάποια ποσά από το αρχικό κεφάλαιο του δανείου ως τόκους, προμήθειες και αμοιβές.

Συνεδρίαση του ελληνικού Κοινοβουλίου τη δεκαετία του 1880. Διακρίνονται όλοι οι πρωταγωνιστές της τότε πολιτικής ζωής. Στο βήμα ο Χαρίλαος Τρικούπης. Πίνακας του Νικολάου Ορλώφ, 1930 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Σημαντικά επιβαρυντικά, τέλος, για τα δημόσια οικονομικά ήταν και η παρεμβολή ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος από την έγκριση του δανείου μέχρι την τελική είσπραξη του ποσού. Έτσι, το ελληνικό κράτος, προκειμένου να καλύψει τις τρέχουσες ταμειακές του ανάγκες, ζητούσε προκαταβολές έναντι του κεφαλαίου του δανείου από τις μεσολαβήτριες τράπεζες, με αποτέλεσμα να πληρώνει επιπλέον τόκους. Παράλληλα, τα τοκοχρεολύσια του αρχικού δανείου έτρεχαν ήδη, χωρίς να έχει πραγματοποιηθεί καμία είσπραξη οποιουδήποτε ποσού και αυτό είχε ως επακόλουθο το ελληνικό κράτος να έχει ήδη υπερχρεωθεί, χωρίς να έχει λάβει ουσιαστικά οποιουδήποτε ποσό στην κατοχή του.

Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ

Ενκατακλείδι, η κήρυξη της παύσης πληρωμών από τον Τρικούπη το 1893, όπως καταδείξαμε παραπάνω, ήταν ουσιαστικά μία αναπόφευκτη ενέργεια. Ο συνδυασμός των κερδοσκοπικών πρακτικών εις βάρος των χρεογράφων της Ελλάδας, με το γενικότερο δυσμενές οικονομικό παγκόσμιο κλίμα της εποχής, καθώς και της ύπαρξης των χρόνιων και εγγενών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας οδήγησαν στην υπερδιόγκωση του ελληνικού δημοσίου χρέους. Συνεπώς, η όλη πορεία της ελληνικής οικονομίας καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι., σηματοδότηκε από τη μετάβαση από το καθεστώς της υπερχρέωσης σε εκείνο της αναχρέωσης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ατέρμονου φαύλου κύκλου και την κατάληξη στην πτώχευση του 1893.

Η αναταραχή που προκάλεσαν οι δηλώσεις του Χαρίλαου Τρικούπη τον Δεκέμβριο του 1893 ήταν έντονη. Σε εγχώριο πολιτικό επίπεδο επικράτησε σφοδρή διαμάχη για το ποιος ευθυνόταν για την κρίση. Ο Δηλιγιάννης θεωρούσε πως υπαίτια γ' αυτήν την κατάσταση ήταν η πολιτική του Χαρίλαου Τρικούπη, που εκφραζόταν μέσω των αλογίστων οικονομικών δαπανών για αναπτυξιακά έργα από το 1882 και μετά. Απ' την άλλη

Πολίτες και στρατιώτες συζητούν έντονα σε κάποιο καφενείο της πλατείας Συντάγματος κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού του Πειραιά από το συμμαχικό στόλο το 1886. Οι εθνικές περιπέτειες της χώρας τροφοδοτούσαν αλλά και τροφοδοτούνταν από την οικονομική κρίση [Γεννάδειος Βιβλιοθήκη].

μεριά, η πλευρά του Τρικούπη έριχνε την ευθύνη στην κυβέρνηση Δηλιγιάννη του 1885 και στην επιστράτευση που αυτή έκανε κατά την κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας. Η επιστράτευση αυτή είχε προκαλέσει σημαντικό δημοσιονομικό έλλειμμα για τη χώρα (52 εκατομμύρια δρχ.). Παράλληλα, όπως ήταν φυσικό, υπήρχε έντονη λαϊκή αναταραχή και αγανάκτηση μπροστά σε αυτήν την οικονομική κρίση και την αναπόφευκτη πολιτική αστάθεια.

Οι στρατιωτικοί, οι οποίοι πολλές φορές από τη σύσταση του ελληνικού κράτους έως και τότε είχαν αναμειχθεί στα πολιτικά, αναλαμβάνουν πρωτοβουλία. Ιδρύουν τότε την «Εθνική Εταιρεία» και οραματίζονται να διαδραματίσει έναν παρόμοιο ρόλο με αυτόν της Φιλικής Εταιρείας. Οι κύριοι λόγοι της στρατιωτικής αυτής παρέμβασης βρίσκονται στην εσωτερική ακυβερνησία και στην έλλει-

ψη προοπτικών στα εθνικά ζητήματα που παρέμεναν για δεκαετίες ανοικτά. Επιπρόσθετα δεν θα πρέπει να ξεχνάμε την αντιμετώπιση που είχε η χώρα σε διεθνές επίπεδο.

ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΠΙΣΤΩΤΩΝ

Η κήρυξη παύσης πληρωμών προκάλεσε τις αντιδράσεις των ξένων κυβερνήσεων, καθώς και των χρηματοπιστωτικών ομίλων της εποχής, οι οποίοι αποτελούσαν τους κατεξοχήν κατόχους ελληνικών χρεογράφων, με άμεση συνέπεια τη ραγδαία υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας, και της κάθετης πτώσης του διεθνούς της κύρους. Οι δανειστές απαιτούσαν επιπλέον την επιβολή διεθνούς ελέγχου πάνω στις ει-

οπράξεις των προσόδων του Δημοσίου. Οι κυβερνήσεις των ξένων χωρών πολύ συχνά χρησιμοποιούσαν εκβιασμούς κατά της Ελλάδας προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντα των οικονομικά θιγόμενων υπηκόων του. Οι πιο έντονες αντιδράσεις ήταν από την πλευρά του Κάιζερ Γουλιέλμου Β' της Γερμανίας και είχαν περισσότερο πολιτικά κίνητρα, ο Κάιζερ στόχευε, υποβαθμίζοντας την Ελλάδα, να έχει τη συμπαράσταση της Τουρκίας για να πραγματοποιήσει την «εξόρμηση προς Ανατολάς».

Ο επόμενος χρόνος μετά την πτώχευση χαρακτηρίστηκε από μια σειρά διαπραγματεύσεων της τρικουπκής κυβέρνησης με τους ξένους ομολογιούχους. Αυτές ξεκίνησαν στις 25 Μαΐου 1894, αν και η κυβέρνηση Τρικούπη έδειξε καταπόνηση και διαλλακτικότητα που δεν έθιγε όμως τα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας, οι εξωφρενικές απαιτήσεις και

Κύριο χαρακτηριστικό όλων των δανείων ήταν οι αρκετά δυσμενείς όροι σύναψής τους και τα ιδιαίτερα υψηλά επιτόκια

οι εκβιασμοί των δανειστών εμπόδιζαν την εξεύρεση λύσης. Παρ' όλα αυτά, η κυβέρνηση έφτασε σε συμφωνία που μοιρογράφηκε απ' τον Τρικούπη στις 10 Ιουλίου 1894. Σύμφωνα με αυτήν, οι τόκοι θα εξοφλούνταν σταδιακά, ξεκινώντας με ένα ποσοστό του 32% του συνόλου, το οποίο θα αυξανόταν κάθε χρόνο, για 68 χρόνια συνολικά.

Η συμφωνία αυτή όμως είχε άδοξο τέλος τελικά, λόγω της άρνησης των κεφαλαιούχων που δεν την ήθελαν και κυρίως του ομίλου των Γάλλων με εκπρόσωπο τον Α. Βλαστό, που επιθυμούσε επιβολή του διεθνούς οικονομικού ελέγχου. Η συμφωνία ακυρώθηκε και οι ομολογιούχοι ανακοίνωσαν την 1η Οκτωβρίου 1894 πως δεν δέχονταν συμβιβασμό αν προηγουμένως δεν έπαιρναν ποσοστό απ' τα πλεονάσματα των υπέγγυων προσόδων και ασφαλέστερες εγγυήσεις.

Στο εσωτερικό όλες οι πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονται στην αντιπολίτευση καταφέρνουν να ξεπεράσουν τις μεταξύ τους διαφορές και συγκροτούν ένα κοινό μέτωπο εναντίον του Τρικούπη. Επιπλέον ο Γεώργιος υιοθετεί την άποψη του Βλαστού και επηρεασμένος από τον Συγγρό αντιδρούσε στην πολιτική του Τρικούπη. Παράλληλα, αρχίζουν να διοργανώνονται τα πρώτα ογκώδη συλλαλητήρια εναντίον της κυβέρνησης με κύριο σύνθημα «Κάτω οι φόροι - Κάτω ο τύραννος».

Σε διεθνές επίπεδο συνεχιζόταν σε αμείωτο ρυθμό οι κριτικές για την πολιτική του Τρικούπη. Ακόμα και η φιλικά προσκείμενη στον Τρικούπη Αγγλία τον κατηγορούσε πλέον ανοιχτά. Το κλίμα, λοιπόν, που επικρατεί στα τέλη του 1894 στην Ελλάδα είναι εκρηκτικό. Οι ανεκπλήρωτες οικονομικές υποχρεώσεις προς τους ξένους δανειστές οδηγούν σε μια διεθνή απαξίωση της χώρας, ενώ στο εσωτερικό, πέρα από τις αντιδράσεις όλων σχεδόν των κοινωνικών τάξεων, ο κλονισμός της αξίας του νομίσματος οδήγησε στον μαρασμό κάθε οικονομικής δραστηριότητας.

Η αφορμή για την παραίτηση του Τρικούπη δόθηκε εξαιτίας ενός νομοσχεδίου, με το οποίο ο Τρικούπης στόχευε να προστατεύσει τους ενοικιαστές αστικών ακινήτων. Στις 8 Ιανουαρίου 1895 διοργανώθηκε αντικυβερνητικό συλλαλητήριο. Οι οπαδοί του Τρικούπη, ωστόσο, διοργανώνουν αντισυλλαλητήριο και η Χωροφυλακή τάσσεται στο πλευρό τους, ενώ ο Στρατός υποστηρίζει την αντιπολιτευτική συμμαχία. Καθώς σημειώνονται κάποιες συγκρούσεις μεταξύ των δύο πλευρών, εμφανίζεται ο διάδοχος Κωνσταντίνος,

ο οποίος αποθεώνεται από τους αντιπρικουπικούς και ζητά από τον διευθυντή της Αστυνομίας να αφήσει τον λαό να εκφράσει την άποψή του.

Η κίνηση αυτή του διαδόχου εξόργισε τον Τρικούπη, ο οποίος έκανε διάβημα στον Γεώργιο καταγγέλλοντας ότι ο διάδοχος υπερέβη τις αρμοδιότητές του. Ο Γεώργιος κάλυψε πλήρως τον διάδοχο, αποδεικνύοντας ότι οι σχέσεις του με τον Τρικούπη ήταν στο χειρότερο σημείο εκείνη την περίοδο. Ο πρωθυπουργός παραιτείται και έτσι προκηρύσσονται εκλογές. Σε μια προσπάθεια σταθεροποίησης της κατάστασης ο βασιλιάς διορίζει υπηρεσιακή κυβέρνηση (ως τις εκλογές) με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Δηλιγιάννη.

Στις εκλογές της 16ης Απριλίου του 1895 νικητής ήταν ο Θ. Δηλιγιάννης, ο οποίος στην προεκλογική του εκστρατεία δεν μιλούσε μόνο κατά των φόρων, αλλά και υπέρ του Στέμματος και των θεσμών, κάτι το οποίο δεν συμβάδιζε τόσο με την προγενέστερή του πολιτική δράση. Ο πόλεμος και η λάσπη που εκτοξεύτηκε κατά του Τρικούπη δεν είχαν προηγούμενο. Αποτέλεσμα ήταν να μη βγει καν βουλευτής στο Μεσολόγγι και να αναφωνήσει με πικρία το παροιμιώδες πλέον «Ανθ' ημών Γουλιμής...». Το όνειδος της πτώχευσης, απ' τη μία, και ο συνασπισμός όλων των αντιπάλων του εναντίον του, οδήγησε τον Τρικούπη σε μια συντριπτική ήττα που έφερε και τον ίδιο εκτός Βουλής τελικά για τρεις ψήφους διαφορά, πράγμα που τον έκανε να αποσυρθεί οριστικά απ' την πολιτική. Έναν χρόνο μετά τις εκλογές του 1895 ο Τρικούπης πέθανε στις Κάνες της Γαλλίας απογοητευμένος.

ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΑΝΕΙΣΤΕΣ

Οι διαπραγματεύσεις της νέας κυβέρνησης με τους ξένους ομολογιούχους άρχισαν με την ίδρυση, με νόμο της 24ης Ιουνίου 1895, μιας αυτόνομης και ανεξάρτητης οικονομικής Αρχής, που ονομαζόταν «Διοικητικό Συμβούλιο της υπηρεσίας του δημοσίου χρέους».

Η βούληση του Δηλιγιάννη ήταν να καθουχάσει τους δανειστές, ωστόσο το Συμβούλιο αυτό ήταν ένα αμιγώς ελληνικό κατασκεύασμα και δεν μπορούσε να υπάρξει σε αυτό το πλαίσιο μια βάση συνεργασίας και συνεννόησης με τους δανειστές.

Ο Δηλιγιάννης στις διαπραγματεύσεις με τους δανειστές φαινόταν ιδιαί-

Οι υποχρεώσεις προς τους ξένους απαξίωσαν διεθνώς τη χώρα, ενώ ο κλονισμός του νομίσματος εμπόδιζε κάθε οικονομική δραστηριότητα

τερα διαλλακτικός, δίνοντάς τους υποσχέσεις για συμμετοχή στα πλεονάσματα από τα μονοπώλια. Αφησε να περάσει το δεύτερο εξάμηνο του 1895 με έναρξη συζητήσεων ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και στους ομίλους των ομολογιούχων, ενώ το επόμενο εξάμηνο (έως τα μέσα του 1896) οι ομολογιούχοι υπέβαλαν τις προτάσεις τους. Για ένα τρίμηνο οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν (υπήρξε άρνηση απ' την κυβέρνηση να παραχωρήσει ποσοστό απ' τα μονοπώλια) προκειμένου η ελληνική πλευρά να επεξεργαστεί τις αντιπροτάσεις της και οι συνομιλίες συνεχίστηκαν από τον Οκτώβριο του 1896 και μετά.

Ο Στέφανος Στρέιτ, καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου και του Συνταγματικού μέχρι το 1897, οπότε και εξελέγη διοικητής της Εθνικής Τράπεζας, πέτυχε συμβιβασμό με τους ξένους στα ακόλουθα κύρια σημεία.

Πρώτα απ' όλα, ο τόκος οριζόταν σε 40% του άρτιου τόκου για τα δάνεια μονοπωλίων και κεφαλαιοποίησης και σε 32% για τα υπόλοιπα. Επίσης, οι υπέγγυοι πρόσοδοι περιορίστηκαν στα μονοπώλια και στον καπνό, όπως πρό-

Η δεύτερη έκδοση της Τράπεζας Ηπειροθессαλίας (100 δραχμές) που τυπώθηκε λιθογραφικά στη Γαλλία στις 2 Ιανουαρίου 1888. Η Τράπεζα Ηπειροθессαλίας ιδρύθηκε από τον Ανδρέα Συγγρό και αποτέλεσε το δεύτερο ιδιωτικό τραπεζικό ίδρυμα της χώρας. Διέθετε το δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμματίων για την πρόσφατα προσαρτημένη στην Ελλάδα περιοχή της Θεσσαλίας και της επαρχίας της Άρτας (Τα Χαρτονομίσματα της Ελλάδος, Alpha Τράπεζα Πίστωσης).

τεινε η ελληνική πλευρά και όχι στο χαρτόσημο, όπως απαιτούσαν οι ξένοι. Τα πλεονάσματα θα μοιράζονταν στις δύο πλευρές, ενώ οι ξένοι ζητούσαν το 60%. Τέλος, το μισό των πλεονασμάτων που ήταν για διανομή θα αφιερωνόταν στα χρεολύσια και με υποχρέωση να περιορίζεται στο ένα τοις εκατό του άρτιου τόκου και όχι στο δύο, όπως ζητούσαν οι ξένοι. Το ζήτημα ήταν πολύ κοντά στην επίλυση, αλλά την ίδια περίοδο η κρίση στην Κρήτη είχε φτάσει πλέον στο αποκορύφωμά της.

Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη βρισκόταν σε δυσχερή θέση καθώς είχε να αντιμετωπίσει, πέρα από τις γνωστές οικονομικές δυσχέρειες, και σημαντικά εθνικά προβλήματα που απαιτούσαν τη λήψη αποφάσεων σε στρατιωτικό επίπεδο. Ο βασιλιάς με επιστολή του στον Δηλιγιάννη στις 22 Νοεμβρίου 1896 ζητούσε τη δημιουργία μόνιμου στρατοπέδου και την αύξηση του αριθμού των εφέδρων.

Τις μέρες που ανέκυψε το ζήτημα των στρατιωτικών δαπανών, η κυβέρνηση Δηλιγιάννη μόλις είχε καταθέσει τον νέο προϋπολογισμό. Οι στρατιωτι-

κές δαπάνες εκείνη τη χρονιά αποτελούσαν το 30% των δημόσιων εξόδων. Η κυβέρνηση χωρίς να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στις αιτιάσεις για στρατιωτικές προπαρασκευές, αύξησε τις δαπάνες κατά 345 χιλιάδες δρχ.

Εξάλλου, η οικονομική πολιτική του Δηλιγιάννη εκείνο το διάστημα χαρακτηριζόταν από κάποιες αμφισημίες. Σε συνομιλίες του με ξένους επιτελείς μιλούσε για την προοπτική οικονομικής ανόρθωσης της χώρας, ενώ την ίδια περίοδο προχωρούσε σε αλόγιστες δαπάνες για την προικοδότηση της κόρης του βασιλιά Γεωργίου, πριγκίπισσας Μαρίας.

Τον Απρίλιο της ίδιας χρονιάς διοργανώνονται οι πρώτοι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες. Συγκροτούνται ειδικές επιτροπές και γίνεται μια σειρά από ενέργειες για την εξεύρεση χρηματικών πόρων. Στο εσωτερικό, αυτό έγινε με εράνους, ενώ στο εξωτερικό καθοριστική ήταν η συμβολή των ομογενών, με χαρακτηριστικότερη τη συμβολή του Γεωργίου Αβέρωφ, ο οποίος προσέφερε 920 χιλιάδες χρυσές δραχμές για την αναμαρμάρωση του αρχαίου Παναθηναϊκού Σταδίου.

ΜΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΠΟΥ ΚΑΤΕΛΗΞΕ ΣΕ ΠΟΛΕΜΟ

Ενώ η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει την τραγική οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει, έχοντας ως προτεραιότητα να έρθει σε συμβιβασμό με τους δανειστές χωρίς όμως να πέσει θύμα εκβιασμού τους, παραχωρώντας τους ποσοστά των μονοπωλίων, ένα εξωτερικό γεγονός ήρθε να αλλάξει την κατάσταση οδηγώντας τη χρεοκοπημένη Ελλάδα σε έναν πόλεμο, η κατάληξη του οποίου θα την οδηγούσε οριστικά στο έλεος των κεφαλαίουχων.

Η κατάσταση στην Κρήτη έδειχνε πως σύντομα θα ξεσπούσε μία ακόμη επανάσταση, όπως κι έγινε. Η πολιορκία του Βάμου απ' τους επαναστάτες κόστισε τη ζωή 200 μουσουλμάνων, οι Τούρκοι τότε προέβησαν σε αντίποινα και έσφαξαν χριστιανούς σε Χανιά και Καλύβες την άνοιξη του 1896. Η παρέμβαση των Δυνάμεων φάνηκε να λύνει την ένταση, στις 26 Αυγούστου οι πρόξενοι των Δυνάμεων παρέδωσαν στους χριστιανούς βουλευτές το κείμενο των παραχωρή-

σεων και τον Οργανισμό του νέου πολιτεύματος, τα οποία και αποδέχτηκε η Επαναστατική Επιτροπή. Από τα μέσα Ιανουαρίου 1897 όμως οι Τούρκοι άρχισαν να ξεσποκώνονται εναντίον των πολιτειακών μεταβολών. Η αναταραχή αυτή εξαπλώθηκε από το Ηράκλειο στο Ρέθυμνο και κατόπιν στα Χανιά με μια σειρά σφαγών και λεπλισιών και πάλι όπως την περασμένη άνοιξη. Η αντιπολίτευση στην Ελλάδα κατηγορούσε συχνά έως τότε τον Δηλιγιάννη ότι καθυστερούσε να αντιδράσει και ότι υπονόμει πολλές φορές τα εθνικά ζητήματα.

Εντούτοις, μια μέρα μετά τη σφαγή στα Χανιά ο Δηλιγιάννης ανακοινώνει στη Βουλή τον απόπλου στην Κρήτη δύο πλοίων του στόλου. Πράγματι, στις 29 του ίδιου μήνα μοίρα του αναχώρησε για την Κρήτη. Ο βασιλιάς όλο αυτό το διάστημα, από το 1895 έως το 1897, βρισκόταν σε δύσκολη θέση και αναγκάστηκε να δεχτεί τη σύγκρουση. Δεν έτρεφε συμπάθεια προς τον Δηλιγιάννη, αλλά δεν επιθυμούσε και να τον παύσει καθώς δεν είχε εμπιστοσύνη στην αντιπολίτευση. Επίσης, παρατηρούσε με ιδιαίτερη ανησυχία την εξαπλώση της Ε-

Το 1893 έγινε με μεγάλη
επισημότητα η τελετή των
εγκαινίων της διώρυγας
της Κορίνθου,
που συμβόλιζε κατά τον
εμφαντικότερο τρόπο την
τρικουπική ανορθωτική
προσπάθεια στον τομέα
των δημοσίων έργων
αλλά και το κόστος
της πολιτικής αυτής.
Πέντε μήνες αργότερα,
ο Τρικούπης κήρυττε
την πτώχευση.

Ελληνική πεδινή
πυροβολαρχία στο
μέτωπο της Θεσσαλίας,
κατά τον πόλεμο
του 1897
(Πολεμικό Μουσείο).

θνικής Εταιρείας, Την 1η Φεβρουαρίου ο βασιλιάς έστειλε στο νησί τον υπασπιστή του Τιμολέοντα Βάσσο, συνταγματάρχη του Πυροβολικού, με μια δύναμη 1.500 αντρών. Παρά την απαγόρευση από τις Δυνάμεις κάθε πολεμικής σύρραξης, οι μάχες συνεχίζονταν με αρκετές επιτυχίες για τις ελληνικές δυνάμεις. Στις 18 Φεβρουαρίου οι Μεγάλες Δυνάμεις επέδωσαν ταυτόχρονα σε Ελλάδα και Τουρκία διακοινώσεις για το ζήτημα της Κρήτης. Η απόφασή τους ήταν να δοθεί στο νησί καθεστώς αυτονομίας, υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου. Τα ελληνικά στρατεύματα θα έπρεπε να αποσυρθούν, ενώ τα τουρκικά θα έπρεπε να μειωθούν. Η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα αποκλειόταν προς το παρόν. Η Τουρκία συμφώνησε γενικά με τους όρους, ενώ η ελληνική πλευρά μιλούσε για δημοψήφισμα που θα έπρεπε να διενεργηθεί στην Κρήτη.

Στις 6 Μαρτίου οι ναύαρχοι των Δυνάμεων πήραν εντολή να κηρύξουν ταυτόχρονα τον αποκλεισμό των ελληνικών θαλασσών και την αυτονομία του νησιού. Οι Κρητικοί δεν δέχθηκαν την αυτονομία

Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη είχε να αντιμετωπίσει, εκτός από οικονομικές δυσχέρειες και σημαντικά εθνικά προβλήματα

και απαιτούσαν την ένωση. Ο Δηλιγιάννης υποστήριζε μέχρι τέλους, σε επίπεδο δηλώσεων, την ύστατη προσπάθεια εύρεσης ειρηνικής λύσης με την τουρκική πλευρά, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην προοπτική απευσθείας συνεννόησης με την Πύλη. Από την άλλη πλευρά, ο Γεώργιος, λόγω της εχθρότητας που συναντά σε κάποια ανακτοβούλια (π.χ. Γερμανία) και της μειωμένης προθυμίας που βρίσκει σε άλλες χώρες (π.χ. Αυστροουγγαρία και Ρωσία), βίωνε ένα αδιέξοδο που φαίνεται πως οδηγούσε στον πόλεμο.

Ο ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1897

Στις 15 Μαρτίου 1897 ο διάδοχος Κωνσταντίνος αναχώρησε εοπευσμένα για το θεσσαλικό μέτωπο, για να αναλάβει την αρχιστρατηγία των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. Κύριος στόχος του Κωνσταντίνου ήταν η οργάνωση, έστω και καθυστερημένα, ενός επιχειρησιακού σχεδίου καθώς και ο περιορισμός των ανεξάρτητων επιθετικών πρωτοβουλιών. Ο Τρικούπης πάντως πριν από λίγα χρόνια είχε πει στη Βουλή πως η Ελλάδα δεν έχει στρατό, ενώ ο Πάγκαλος στα απομνημονεύματά του τόνιζε την ένδεια ικανών αξιωματικών.

Στις 27 και 28 Μαρτίου 1897, τρεις χιλιάδες ένοπλοι, που είχαν οργανωθεί από την Εθνική Εταιρεία εισέβαλαν στην περιοχή της Κρανιάς στη Μακεδονία. Οι ταραχές αυτές οδήγησαν στην ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων στη μεθόριο της Θεσσαλίας. Ο πόλεμος ήταν προ των πυλών. Στις 4 Απριλίου ο

Δηλιγιάννης ζήτησε πιστώσεις για τα στρατιωτικά υπουργεία καθώς και τη συνομολόγηση δανείου προκειμένου να καλυφθούν οι πολεμικές δαπάνες. Στις 6 Απριλίου, μια μέρα μετά την έναρξη των εχθροπραξιών, το ελληνικό μέτωπο κατέρρευσε ύστερα από μια σύντομη μάχη στη Μελούνα. Σε αυτήν την πρώτη μάχη καταδείχτηκε η απουσία πειθαρχίας και συνοχής στο ελληνικό πεδίο. Ο τουρκικός στρατός στις 12 Απριλίου κατέλαβε τον Τίρναβο και τη Λάρισα, την οποία είχαν εγκαταλείψει οι ελληνικές δυνάμεις.

Τις επόμενες μέρες το ενδιαφέρον δεν επικεντρώθηκε σε κάποια από τα μέτωπα, αλλά στις πολιτικές εξελίξεις που συνέβαιναν στην πρωτεύουσα. Στις 18 Απριλίου η διαλυμένη κυβέρνηση του Δηλιγιάννη είχε αντικατασταθεί από αυτή του Δημητρίου Ράλλη. Η ραγδαία προέλαση των Τούρκων, η κατάληψη του Βόλου στις 23 Απριλίου και η υποχώρηση του ελληνικού στρατού μετά τη Μάχη του Δομοκού σήμαναν το τέλος αυτής της σύντομης αλλά πολύ οδυνηρής πολεμικής περιπέτειας.

Η προσωρινή ανακωχή που συνήφθη στις 7 Μαΐου δεν περιελάμβανε επαχθείς όρους για τους Έλληνες και σε αυτό συνετέλεσε το γεγονός ότι είχαν στο πλευρό τους τις Μεγάλες Δυνάμεις και δεν θίχτηκαν οι ελληνικοί πληθυσμοί της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης και της Μ. Ασίας, αλλά ούτε και η εδαφική ακεραιότητα της χώρας.

Στις 6/18 Σεπτεμβρίου 1897 οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν στην υπογραφή των «Προκαταρκτικών Ορων της Ειρήνης». Τα πιο σημαντικά από τα δώδεκα άρθρα ήταν τα δύο πρώτα. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο, η Τουρκία θα αποκτούσε κάποιες στρατηγικές θέσεις υψωμάτων και δεν θα κατελάμβανε κατοικημένες περιοχές. Το δεύτερο άρθρο καθόριζε πως το συνολικό ποσό της πολεμικής αποζημίωσης προς την Τουρκία θα ανερχόταν σε 95 εκατομμύρια χρυσά φράγκα. Στο δεύτερο εδάφιο αυτού του άρθρου οι Δυνάμεις έσπευσαν να φροντίσουν για τα συμφέροντα των δανειστών υπηκόων τους, που ήταν κάτοχοι τίτλων του δημοσίου χρέους της Ελλάδας.

Ο ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ

Η πλέον καίρια συνέπεια της ελληνοτουρκικής σύρραξης ήταν οικονομική. Η ελληνική κυβέρνηση βρέθηκε σε τόσο δύσκολη θέση ώστε υποχρεώθηκε να παραχωρήσει στην Επιτροπή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ) όλες τις επαρκείς προσόδους για να εξυπηρετήσει την πολεμική αποζημίωση.

Ο διεθνής οικονομικός έλεγχος ήταν το τίμημα που πλήρωνε η Ελλάδα στις Δυνάμεις για τη σύναψη ανακωχής, την εκκένωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους και την εγγύηση για τη σύναψη δανείου για την καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης. Πρέπει να σημειωθεί ότι η κυβέρνηση μετά την ήττα, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1897 προσπάθησε να συμβιβαστεί με τους δανειστές προκειμένου να αποφευχθεί η προοπτική του διεθνούς οικονομικού ελέγχου. Ο διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας, Στέφανος Στρέιτ,

Γελοιογραφία του Νέου Αριστοφάνη, με την οποία επικρίνεται η διασπάθιση του δημοσίου χρήματος από την κυβέρνηση Δηλιγιάννη (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

ΟΙ ΠΙΣΤΟΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ
ΟΡΧΟΥΜΕΝΟΙ ΕΝ ΤΩ ΚΕΝΤΡΙΚΩ ΤΑΜΕΙΩ.

Ο Βασιλιάς Γεώργιος Α' πληροφορείται από τον υπασπιστή του, Τιμόλεοντα Βάσσο, τα δυσάρεστα νέα για την εξέλιξη των επιχειρήσεων στον πόλεμο του 1897. Η πίνα από τους Τούρκους ήταν το έναυσμα για ανάληψη γενναίων αποφάσεων σχετικά με τον προσανατολισμό της χώρας [Γεννάδειος Βιβλιοθήκη].

και στη συνέχεια ο Ανδρέας Συγγρός ανέλαβαν ανεπιτυχώς τις διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των ομολογιούχων. Κάτι όμως που δεν έγινε δυνατό να επιτευχθεί τα προηγούμενα χρόνια, δεν μπορούσε να γίνει το 1897 με τις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί μετά την ήττα στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο.

Οι προκαταρκτικοί όροι τελικά επικυρώθηκαν από το ελληνικό Κοινοβούλιο στις 18 Σεπτεμβρίου. Την ίδια μέρα ο Δημήτρης Ράλλης ζήτησε την εμπιστοσύνη της Βουλής για να συνεχίσει το έργο του, λόγω της καταψήφισής του όμως ο βασιλιάς Γεώργιος τον αντικατέστησε με τον Ζαΐμη. Η κυβέρνηση ορκίστηκε στις 21 Σεπτεμβρίου και μετά δύο μέρες έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή.

Η νέα κυβέρνηση, αποδεχόμενη τους όρους της προκαταρκτικής συνθήκης, εξουσιοδότησε τους Ν. Μαυροκορδάτο και Δ. Στεφάνου να διαπραγματευτούν την οριστική ειρήνη, κάτι που επιτεύχθηκε στις 22 Νοεμβρίου 1897. Μετά τη συντριπτική ήττα στον πόλεμο του 1897, η Ελλάδα δεν μπορούσε να διαπραγματευτεί από θέση ισχύος για το ζήτημα της Κρήτης. Η προοπτική της ένωσης φαινόταν να απομακρύνεται και αυτό ήταν κάτι που αναγνώριζαν και οι Κρητικοί. Οι Μεγάλες Δυνάμεις συμφώνησαν στην επιλογή του πρίγκιπα Γεωργίου ως Υπατου Αρμοστή των Δυνάμεων στην Κρήτη.

Πλέον το μείζον θέμα για την κυβέρνηση Ζαΐμη ήταν οι διαπραγματεύσεις για την επιβολή του οικονομικού ελέγχου. Τον Οκτώβριο του 1897 έφτασαν στην Αθήνα οι απεσταλμένοι των Δυνάμεων που άρχισαν τις συνομιλίες με τον Στέφανο Στρέιτ, προκειμένου να συνταχθεί ο νόμος που θα όριζε το πώς θα λειτουργούσε ο έλεγχος.

Οι συζητήσεις μεταξύ των δύο πλευρών ήταν πολύ σκληρές, καθώς η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε όσο το δυνατόν μικρότερη επέμβαση στα εσωτερικά της, ενώ οι Δυνάμεις ζητούσαν όσο το δυνατόν ασφαλέστερες εγγυήσεις. Οι μόνες δυνάμεις που έδειξαν μια μεγαλύτερη επιείκεια προς την Ελλάδα ήταν η Ιταλία και η Αγγλία,

που εκπροσωπούσαν από τους διακεκριμένους οικονομολόγους Bodio και Edward Law, αντίστοιχα. Οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν μετά ένα τρίμηνο στις 21 Ιανουαρίου 1898.

Η Ελληνική Βουλή ψήφισε τον νόμο στις 21 Φεβρουαρίου 1898 και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος άρχισε να λειτουργεί μετά δύο μήνες, οπότε και εγκαταστάθηκαν τα μέλη του στην Αθήνα. Η επιτροπή αυτή αρχικά ονομαζόταν Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου και μετά έναν χρόνο μετονομάστηκε σε Διεθνή Οικονομική Επιτροπή, αποτελούνταν από έξι μέλη-αντιπροσώπους

Μετά την επιβολή του ΔΟΕ, ο δημόσιος και τραπεζικός τομέας εξυγιάνθηκαν και ισχυροποιήθηκε σταδιακά η δραχμή

καθεμιάς από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Αυτά τα άτομα βρίσκονταν σε άμεση συνεννόηση και συνεργασία με τον υπουργό Οικονομικών.

Προκειμένου να ρυθμιστεί το δημόσιο χρέος εκχωρήθηκαν στη Δ.Ο.Ε. τα μονοπώλια άλατος, πετρελαίου, σπέρτου, παιγνιόχαρτων κ.τ.λ., ο φόρος κατανάλωσης καπνού, τα τέλη χαρτοσήμου και οι δασμοί του τελωνείου του Πειραιά. Αν δεν επαρκούσαν τα προβλεπόμενα αυτά έσοδα, προβλέπονταν επικουρικές εγγυήσεις από τους δασμούς των τελωνείων του Λαυρίου, των Πατρών, του Βόλου και της Κέρκυρας. Από την Ελλάδα αφαιρέθηκε επίσης προσωρινά το δικαίωμα έκδοσης χαρτονομίσματος προκειμένου να αποκατασταθεί η νομισματική σταθερότητα.

Η διαχείριση των δημοσίων οικονομικών ανατέθηκε στην προϋπάρχουσα Εταιρεία των Μονοπωλίων (που μετονομάστηκε σε Εταιρεία Διαχείρισης Υπεγγύων Προσόδων) υπό την εποπτεία της Δ.Ο.Ε. Η διαχείριση του ελληνικού

Δημοσίου από τη Δ.Ο.Ε. αποτέλεσε την αφορμή πολλών διαξιφισμών της ελληνικής κυβέρνησης με τον Οργανισμό, καθώς οι προσλήψεις, οι απολύσεις και οι μεταθέσεις των δημοσίων υπάλληλων αποφασίζονταν από την επιτροπή. Αυτό δεν σήμαινε τίποτε άλλο από την ουσιαστική κατάργηση της εθνικής κυριαρχίας.

Με το ζήτημα της επιβολής οικονομικού ελέγχου και την παράλληλη απόκτηση εγγυήσεων να έχει επιλυθεί, πραγματοποιήθηκε ακολούθως η σύναψη δανείου 170 εκατομμυρίων χρυσών φράγκων με τόκο 2,5%. Το μεγαλύτερο ποσό (150 εκατομμύρια) θα δινόταν άμεσα και προοριζόταν για την αποπληρωμή της πολεμικής αποζημίωσης ύψους 95 εκατομμυρίων χρυσών φράγκων, για την κάλυψη του ελλείμματος και την εξόφληση του κυμαινόμενου χρέους σε χρυσό.

ΑΜΕΣΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΑΠ' ΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΟΕ

Η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, που αποσκοπούσε στην εξυπρέτηση των συμφερόντων των δανειστών, είχε και ορισμένες ευνοϊκές συνέπειες, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, για την ελληνική οικονομία. Ο δημόσιος και ο τραπεζικός τομέας εξυγιάνθηκαν ενώ, με τις διατάξεις του νόμου που περιόριζαν την αναγκαστική κυκλοφορία, επιτεύχθηκε η σχετική αποκατάσταση της αξίας της δραχμής.

Ο νόμος προέβλεπε τον σταδιακό περιορισμό των χαρτονομισμάτων που κυκλοφορούσαν για λογαριασμό του ελληνικού κράτους, με την απόσυρση τραπεζογραμματίων ύψους κατ' ανώτατο όριο δύο εκατομμυρίων δραχμών.

Επίσης, καθώς η ελληνική οικονομία γινόταν ολοένα και πιο αξιόπιστη, απέκτησε ξανά τη δυνατότητα σύναψης νέων δανείων που θα χρειαζόταν η χώρα στο μέλλον. Ήταν το πρώτο, αναπόδραστο βήμα, για την αναζωογόνηση της δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας. ■